

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО- ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.851

DOI 10.32755/sjlaw.2020.03.069

Боднар І. В.,

кандидат юридичних наук, начальник кафедри
тактико-спеціальної підготовки,

Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна,
ORCID: 0000-0003-4016-9276;

Красковський Є. М.,

старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки,

Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна,
ORCID: 0000-0002-3615-9932;

Кисельова М. С.,

аспірант,

Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна,
ORCID: 0000-0001-7813-3266

ХАРАКТЕРИСТИКА НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬСЯ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

У статті зазначено, що однією з головних завдань установ виконання покарань є боротьба з насильницькими злочинами, що вчиняються як щодо засуджених, так і щодо співробітників цих установ. Саме тому спеціально-кримінологічне запобігання, яке проводиться з цією метою, повинно базуватись на чіткому плануванні та якісно сформованому прогнозі можливих виявів цих протиправних дій.

Ключові слова: злочини проти правосуддя, втеча з місць позбавлення волі, засуджена особа, установа виконання покарань, причини та умови вчинення злочину, спеціально-кримінологічне запобігання.

Постановка проблеми. Кримінологічні дослідження показують, що злочинність у пенітенціарних установах має своєрідне коріння. Ці злочини, як правило, переплітаються із системою кримінальної субкультури «другого життя» засуджених, об'єктивно обумовленою суперечностями покарання, постійним впливом режимних вимог та ізоляцією. В УВП насамперед вчиняють злочини, пов'язані з насильством над особистістю. Най-

більш розповсюдженим мотивом тяжких злочинів, пов'язаних з умисними вбивствами та тілесними ушкодженнями, у пенітенціарних установах є помста. Зазвичай - у 59 % випадків - вона виникає у відповідь на протиправні та аморальні проступки потерпілих. Водночас у 17 % випадків помста як мотив тяжких злочинів зумовлена правомірними діями засуджених.

Аналіз статистичних даних про стан злочинності в УВП України показує, що збільшилась кількість злочинів, які вчиняються в установах виконання покарань, передбачених ст. 115 КК України (умисне вбивство), з 1 до 4, ст. 122 КК України (умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження). Крім цього, 96 засуджених, які вчиняли злочини, перебували на профілактичних обліках, що свідчить про наявність недоліків і прорахунків в організації індивідуально-виховної роботи з порушниками встановленого режиму тримання засуджених.

Аналізуючи статистичні показники, слід зробити такі висновки: за останні роки намітилася тенденція до зростання рівня пенітенціарної злочинності; найбільш криміногенними залишаються установи середнього та максимального рівня безпеки, в яких утримуються особи, які вже відбували покарання в місцях позбавлення волі; найвищий рівень злочинності в розрахунку на 1 тис. засуджених спостерігається в кримінально-виконавчих установах відкритого типу (виправних центрах), де відбувають покарання засуджені, яким цей вид покарання призначено відповідно до ст. 82, 389 КК України; у структурі пенітенціарної злочинності найпоширенішими є такі злочини, як злісна непокора адміністрації, тяжкі злочини проти життя та здоров'я особи, погроза або насильство та втеча з установ відкритого типу; більшість злочинів вчинюються в нічний час та в робочі дні тижня в житлових і виробничих зонах, ДІЗО та ПКТ виправних колоній; злочини вчиняють переважно злісними порушниками режиму й особами, які перебувають на профілактичному обліку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною базою дослідження зазначеної проблеми стали праці вітчизняних та зарубіжних фахівців з кримінально-виконавчого права, кримінології, кримінального права, зокрема: Ю. М. Антоняна, О. М. Бандурки, І. Г. Богатирьова, Є. М. Бодюла, І. В. Боднара,

В. В. Василевича, А. Д. Глоточкіна, О. М. Гуміна, О. І. Гурова, С. І. Дементьєва, С. Ф. Денисова, Т. А. Денисової, Р. А. Джансарєвої, О. М. Джужи, А. І. Долгової, В. М. Дрьоміна, В. А. Єлеонського, В. П. Ємельянова, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелинського, О. Г. Колба, О. М. Костенка, В. М. Куца, С. Я. Лебедева, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, В. В. Лунєєва, О. А. Мартиненка, М. П. Мелентьєва, В. О. Меркулової, Г. М. Міньковського, А. І. Олексієва, Г. О. Радова, О. П. Северова, В. П. Севастьянова, І. С. Сергєєва, О. О. Титаренка, В. М. Трубникова, С. Я. Фаренюка, Ю. В. Шинкарьова та ін.

Мета статті. Водночас проблематика, що визначила предмет дослідження, поки що досліджена недостатнім чином. У більшості сучасних наукових праць засади запобігання вчинення насильницьких злочинів у кримінально-виконавчих установах закритого типу висвітлені фрагментарно, хоч зазначені питання мають важливе наукове й практичне значення. Тому їх комплексне дослідження крізь призму сучасних реалій модернізації пенітенціарних установ Державної кримінально-виконавчої служби України, з урахуванням досягнень вітчизняної науки кримінально-виконавчого права, на основі узагальнення практики виконання покарань, аналізу зарубіжного досвіду та відповідних міжнародно-правових актів з питань поводження з ув'язненими вбачається необхідним і своєчасним.

Виклад основного матеріалу. В роботі буде використовуватись один з вищезазначених термінів – «запобігання злочинності». Вибір саме цього терміна обумовлений аналізом Кримінального та Кримінально-виконавчого кодексів України, який дозволяє зробити висновок, що законодавець на теперішній час віддає перевагу терміну «запобігання злочинності». Так, ст. 50 КК України передбачає, що кримінальне покарання поряд з карою за вчинення злочину має на меті запобігання злочинам, в свою чергу КВК України в ч. 1 ст. 1 передбачає, що кримінально-виконавче законодавство України регламентує порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань з метою захисту інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими

особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими [1, с. 252–254].

Враховуючи визначення запобігання злочинам, можна зробити висновок, що діяльність із запобігання злочинності в кримінально-виконавчих установах закритого типу тотожна спеціальному й індивідуальному кримінологічному запобіганню, сутність якого полягає у виявленні, усуненні та нейтралізації детермінанту злочинності у виправних колоніях та виявленні засуджених, які за своїми кримінологічними ознаками схильні до скоєння злочинів під час відбування кримінального покарання у виді позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі, а також в усуненні обставин, що негативно впливають на виправлення та ресоціалізацію засудженого. Подібний підхід слід застосовувати і до питання запобігання насильницьких злочинів в установах виконання покарань. Таким чином, ця соціальна проблема повинна вирішуватись за допомогою методів виявлення, адаптованих до умов КВУ закритого типу, а також методів усунення, нейтралізації й блокування криміногенно-пенітенціарних чинників. На додаток до цих способів повинна проводитися у відповідних формах і спеціальна діяльність, спрямована на виявлення засуджених, від яких можна очікувати скоєння злочинів у виправних колоніях.

Насильницькі злочини, які вчиняються в установах виконання покарань мають такі характеристики.

1. За часом вчинення злочину. Вчинення насильницьких злочинів частіше за все відбувається: після зняття засуджених з роботи і до 24 години (84 % опитаних), що характерно для житлової зони; після обідньої перерви і до зняття засуджених з роботи (74 % опитаних), що характерно для виробничої зони.

2. За характером вчиненого нападу. Для житлової зони характерно вчинення групового нападу, для виробничої – одноособового.

Характерними для КВУ закритого типу є злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. За спостереженнями Ю. М. Антоняна, особи, які були піддані гомосексуальному насильству, як і ті, які вступають у гомосексуальні зв'язки доб-

ровільно, а також засуджені, що не дотримуються елементарних норм особистої гігієни, розумово відсталі, помічені в крадіжці речей, продуктів харчування в інших засуджених, навіть люди з жінкоподібними манерами, рисами обличчя або тіла, просто слабкі за характером і фізично, не здатні протистояти погрозам і насильству, а також ті, які не змогли повернути картковий борг, утворюють суворо ізольовану групу засуджених, яка знаходиться на нижній сходинці в ієрархії засуджених [2, с. 56].

З іншого боку, самі засуджені не завжди повідомляють співробітників адміністрації виправних колоній про вчинені встосовно них злочини, побоюючись як розправи з боку інших засуджених, так і негативної реакції з боку окремих представників адміністрації виправної колонії. Разом з цим засуджені, які вчиняють злочини в КВУ закритого типу, характеризуються рецидивом злочинної поведінки. Серед них можна виділити певні групи. Так М. Г. Шурухнов виділяє три основні групи засуджених, які вчиняють злочини в установах виконання покарань закритого типу: кримінально активні особи, стійко зорієнтовані на вчинення злочинів; особи, схильні до кримінальної діяльності, які не мають при цьому постійної установки на вчинення злочинів; особи, випадково втягнуті у вчинення злочинів [3, с. 74]. Схожу класифікацію наводять і сучасні українські кримінологи, які виділяють такі групи осіб: послідовно-криміногенний, ситуативно-криміногенний, ситуативний тип [4, с. 204].

Ненадання належної уваги вирішенню конфліктів у середовищі засуджених може призвести до негативних наслідків у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості засудженим, а при міжгруповому конфлікті – спричинення тілесних ушкоджень великій кількості засуджених. Ненадання належної уваги вирішенню конфліктної ситуації між засудженим, групами засуджених і представниками адміністрації може призвести до таких негативних наслідків: групової непокори засуджених, нападів на представників адміністрації, захоплення заручників та масових заворушень за участю значної кількості засуджених виправної колонії. Суспільна небезпека конфліктних ситуацій у середовищі засуджених передбачає необхідність проведення належної та своєчасної роботи всіх суб'єктів запо-

біжної діяльності щодо виявлення та усунення не тільки об'єкта криміногенної ситуації, а й виявлення чинників суб'єктивного та об'єктивного характеру, що зумовлюють створення та існування конфліктних ситуацій у середовищі засуджених.

Враховуючи проведені нами дослідження, до числа чинників об'єктивного характеру, що сприяють виникненню конфліктів між засудженими, на нашу думку, слід віднести: примусовий спосіб створення соціальної спільноти, реалізація якого порушує вибірковість як невід'ємну умову нормального спілкування та обмежує можливість уникати небажаних контактів; динамічність виправлення, що обумовлює неминучість перебування в одній виправній колонії осіб з позитивною та негативною спрямованістю; стан стійкої криміногенної зараженості засуджених; обмеженість матеріальних ресурсів, у зв'язку з якою значущість предметів, якими володіють засуджені, істотно зростає і стосунки щодо їх розподілу загострюються; застарілість матеріально-технічної бази КВУ закритого типу, що за своєю сутністю не здатна створити належних умов тримання засуджених; стихійну стратифікацію, тобто розмежування засуджених на декілька категорій, члени яких розрізняються за такими ознаками, як об'єм неформальної влади, характер стосунків з іншими засудженими, спосіб життя у виправній колонії.

Результати проведеного дослідження І. В. Боднаром засвідчили, що до чинників суб'єктивного характеру, які негативно впливають на запобігання вчинення злочинів засудженими, можна віднести: планування діяльності роботи КВУ закритого типу здійснюється не на основі виявлення проблем дійсного стану оперативної обстановки та без належного її прогнозування; під час здійснення заходів, спрямованих на запобігання вчинення злочинів у КВУ закритого типу не враховуються комплексність підходу в організації запобіжної діяльності; плановані заходи не відображають механізм взаємодії структурних підрозділів КВУ закритого типу щодо нейтралізації криміногенних процесів у середовищі засуджених; під час планування діяльності щодо запобігання вчинення злочинів у КВУ закритого типу в них не конкретизуються заходи індивідуальної профілактичної дії, їх характер не персоналізований та не відображає вимог до індиві-

дуалізації покарання; у планах відсутні заходи щодо персоналізації об'єктів особливої уваги під час використання засобів і методів запобігання конфліктним ситуаціям; заплановані заходи не відображають досягнень різних галузей науки, міждисциплінарний науковий і комплексний професійний підхід у запобіганні конфліктів у середовищі осуджених і обумовлених ними надзвичайних обставин кримінального характеру.

Конфліктам присвячена значна кількість літератури. Існує особлива наукова дисципліна – конфліктологія, яка є комплексним науковим знанням, що інтегрує досягнення психології, аксіології, соціології, кримінології, кримінального права і низки інших наук. На розуміння конфлікту та його складових існують різноманітні погляди. Кримінальний конфлікт є формою відкритого протиборства сторін (суб'єктів), метою яких є забезпечення інтересів однієї з конфліктуючих сторін за рахунок притиснення інтересів іншої сторони. Він вважає, що початок конфлікту пов'язаний, зокрема, із суб'єктом, який, ініціюючи конфлікт, вчинив дії, спрямовані на обмеження інтересів іншого суб'єкта. З цим визначенням важко погодитися перш за все тому, що протиборство не обов'язково повинне носити відкритий характер.

Таким чином, як висновок слід зазначити, що найбільш оптимальна класифікація ознак особи засудженого, що відбуває покарання в КВУ закритого типу, запропонована представниками Київської кримінологічної школи. Розглянемо їх більш детально.

1. Соціально-демографічні ознаки: стать, вік, освіта, наявність професії, соціальних зв'язків, матеріальне становище.

2. Соціально-рольові ознаки, які характеризують становище особи в ієрархії засуджених, формальних та малих неформальних групах.

3. Кримінально-виконавчі ознаки, які слід розглядати у двох формах: які передують злочинній поведінці і поведінка особи в момент вчинення злочину. До них слід віднести, по-перше, ставлення засудженого до: встановленого законом порядку виконання і відбування покарання, суспільно корисної праці, соціально-виховної роботи, загальноосвітнього та професійно-технічного навчання; [5, с. 91–92]; по-друге: мотиви злочину, характер та спрямованість посягань, одноосібний чи груповий характер зло-

чинної діяльності, рядова чи організуюча роль при груповому злочинному посяганні, стаття Кримінального кодексу України.

4. Морально-психологічні ознаки. До них слід віднести: світогляд, ціннісні орієнтації, інтелектуальні ознаки, емоційні особливості, вольові ознаки, психічні аномалії, рівень потреб.

Матеріали проведеного нами дослідження показують, що у КВУ закритого типу переважають особи у віці від 30 до 40 років (на цю групу припадає 30,6 % злочинів). Друге місце за чисельністю у виправних колоніях посідає вікова група від 25 до 30 років (на неї припадає 28,9 % злочинів вчинених в установах виконання покарань закритого типу). Наступна за чисельністю і найбільш криміногенна вікова група – особи від 18 до 25 років, частка яких серед засуджених, що скоїли злочини у ВК, є найбільшою (30,7 %).

Насильницько-кримінальна активність охоплює молодий і середній вік, для якого характерні такі криміногенні риси, як алкоголізм, психопатії, наркоманія, розпад сім'ї, аморальність тощо, затяжні сімейні-побутові негаразди, неодноразова судимість, психічні збочення тощо. Значна частина цієї категорії злочинців не працювала і не навчалась на момент засудження [6, с. 164].

За нашими даними, 62 % тих, хто скоїли насильницькі злочини у виправній колонії, до поміщення туди, тобто до застосування запобіжного заходу у виді тримання під вартою, були безробітними. Це дуже важливий показник, що має криміногенне значення в тому сенсі, що його необхідно враховувати під час пояснення суб'єктивних причин скоєння злочинів.

У період відбування покарання до вчинення злочину з числа зайнятих працею 32,6 % осіб мали стаж роботи до 1 року, 13,4 % – від 1 року до 2 років, у 3,9 % засуджених трудовий стаж становив від 3 до 5 років, 1,3 % мали більше 5 років стажу.

Згідно з проведеним нами дослідженням засуджені у виправних колоніях частіше вчиняють насильницькі злочини на початку відбування кримінального покарання – 26 % від загальної кількості скоєних злочинів. Із перебігом часу цей показник постійно зменшується. Так протягом 6 місяців вчинено 19 % злочинів, одного року – 18 %, 3 років – 17 %, 5 років – 12 %, 10 років – 8 %. Отримані дані свідчать про залежність кількості вчинених злочинів та процесу адаптації засуджених.

Таким чином, можна констатувати серед засуджених, які вчиняють насильницькі злочини в кримінально-виконавчих установах закритого типу, достатньо поширений тип – це особи, що не змогли адаптуватись до вимог середовища засуджених.

Висновки. Одним з головних напрямів діяльності структурних підрозділів установ виконання покарань є спеціально-кримінологічне запобігання насильницьким злочинам в УВП – як особливий вид запобіжної діяльності, який має на меті забезпечити безпеку людей та цінностей, що охороняються законом, а також здійснення системи цілеспрямованих заходів щодо виявлення та усунення причин злочинів, умов, що сприяють їх вчиненню, а також позитивного впливу на осіб, схильних до протиправної поведінки, проте цей вид діяльності повинен бути чітко спрогнозований та спланований на підставі досліджень кримінологічної та криміналістичної характеристики насильницьких злочинів.

Список використаних джерел

1. Александров Ю. В., Антипов, В. І., Дудоров О. О. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник. Київ. Атіка, 2008. 376 с.
2. Антонян Ю. М. О понятии профилактики преступлений. *Вопросы борьбы с преступностью*. 1977. Вып. 26. С. 25–26.
3. Шурухнов Н. Г. Личность пенитенциарного преступника. *Социологические исследования*. 1992. № 7. С. 73–83.
4. Джужа О. М. Кримінологія: загальна частина: навч. посіб. Київ, Юрінком Інтер, 2001. 384 с.
5. Ромашов Р. А. Криминальный конфликт: теория и понятия. *Современные проблемы борьбы с преступностью: материалы научно-практической конференции, посвященной 70-летию юбилею проф. Е. И. Каиржанова* / под ред. С. Е. Еркенова, Д. С. Омарова, Д. С. Чукмаитова и др. Алматы: б.в., 2003. С. 14–17.
6. Ліхолетова Ю. А. Кримінологічна характеристика особи злочинця-рецидивіста. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2010. № 5. С. 163–169.

Bodnar I., Kraskovskiy E., Kyseliova M. **CHARACTERISTICS OF VIOLENT CRIMES COMMITTED** **IN PUNITENTIARY INSTITUTIONS**

The article states that one of the main tasks of penitentiary institutions is the fight against violent crimes committed both against the convicted and the personnel of the institutions. That is why the special criminological prevention, which is

carried out for this purpose, should be based on clear planning and a qualitatively formed forecast of possible manifestations of these illegal actions.

The article emphasizes that these activities should be based on data obtained by such sciences as criminology and criminalistics regarding the characteristics of these unlawful manifestations.

Characteristics of violent crimes, namely: the time of a crime. Violent crimes are most often committed: after the convicts are removed from work and up to 12 hours of midnight, which is typical of a residential area; after a lunch break and before the convicts are removed from work, which is typical of the production area; after the attack nature. For the residential area it is characterized by committing a group attack, and for the industrial area – individual one.

One of the main reasons for committing violent crimes is the objective factors, namely: the state of persistent criminogenic contamination of prisoners; the scarcity of material resources, in connection with which the importance of the objects possessed by the convicts increases significantly and the relations concerning their distribution are aggravated; obsolescence of the closed-type of criminal and executive institution's material base, which by its nature is not capable of creating the proper conditions of prisoners' detention; spontaneous stratification, that is, dividing prisoners into several categories, whose members differ on such grounds as the amount of informal power, the nature of relations with other prisoners, and the way of life in the penitentiary institution.

Key words: crimes against justice, escape from places of imprisonment, convicted person, institution of execution of punishments, causes and conditions of committing a crime, special criminological prevention.

References

1. Aleksandrov, Yu. V., Antipov, V. I. and Dudorov, O. O. (2008), Crimean law of Ukraine, Atika, Kyiv.
2. Antonyan, Yu. M. (1977), "On the concept of crime prevention", *Questions of the fight against crime*, № 26, pp. 25–26.
3. Shurukhnov, N. G. (1977), "Personality of the penitentiary offender", *Sociological studies*, № 7, pp. 73–83.
4. Dzhuzha, O. M. (2001), Criminology, Yurinkom Inter, Kyiv.
5. Romashov, R. A. (2003), Criminal conflict: theory and concepts, *Current problems in the fight against crime: materials of their scientific conference*, Almaty, pp. 14–17.
6. Likholetova, Yu. A. (2010), "Criminological characteristic of the offender-recidivist person", *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*, № 5, pp. 163–169.